

Галина Микитишин, аспірантка

Волт Вітмен і український футуризм 20-30 років

XX століття увійшло в історію людства як вік техніки і промисловості, вік початку автоматизації. Тому поступово формувалася культ машин, техніки, її винаходів і майбутньої потенції. Індустріалізація й урбанізація вимагали іншого художнього зображення в царині мистецтва.

Як реакція на зміни в суспільстві виникали авангардистські течії, які основними мистецькими вимогами проголошували рух і динамізм, що єдині, мовляв, здатні виражати дух модерної техніки й цивілізації, руйнівних стосовно патріархального життя, його звичок і ментальності. Авангардистські течії декларували себе як мистецтво майбутнього, відкидали класичну спадщину і заперечували її цінність. Серед них помітно виділявся футуризм. Шалений ритм життя, гуркіт машин, ритм великого міста сприймалися його представниками як нова музика. Футуристи у словесних новотворах підпорядковували мову ритміці, котра повинна була виявити темп і музику технічно зрілого світу. Ритм машин, галас проспектів та бульварів європейських столиць входили до свідомості модерного митця з почуттям руху й динаміки. Соціальними причинами пояснювалось і нехтування класичним синтаксисом, що знайшло свій вияв не тільки в ритмі і в тяжінні до урбаністичних мотивів, а й у зневазі до пунктуації.

Футуристи вважали одним із своїх учителів Волта Вітмена, поета, що випередив свій час, сповідуючи футуристичні ідеї в своїй поетичній творчості задовго до появи футуризму. В. Вітмен демонстративно відкинув всі форми, образи, сюжети класичної літератури. Вся його творчість - це бунт проти поетичних фраз, красивих поетичних образів. Повставши проти умовностей романтичної поезики, Вітмен проголосив ідеалом, мірою прекрасного — дійсність, реальний світ і став співцем краси звичайного життєвого факту. На протривагу

поетам того часу, Вітмен бачив вищу духовність в самій матеріальності світу і складав гімни людській природі, плоті або сучасній індустрії. Щодо форми його поезії, то Вітмен започаткував так званій вітменівський верлібр. У вік вишуканої інструментовки вірша, він намагався, щоб його вірші були мускулістшими та жорсткими.

Один з перших популятизаторів творчості В. Вітмена в Росії К. Чуковський у книзі "Поэзия грядущей демократии. Уолт Уитмен", яка користувалася великим успіхом в Росії та Україні, називав автора "Листя трави" "футуристом". Він зокрема писав: "Тепер скрізь у Європі і в нас двовершкові новатори щохвилини вигадують рецепти якогось нового мистецтва, але дійсно новим поетом, справжнім футуристом буде, без сумніву, лише той, хто втілить у своїй творчості мрії і сподівання, захват і вірування близького, неминучого світу - віку науки і демосу... Новий космос подарувала людині наука, і Вітмен - перший великий поет нового космосу" [11, 19].

Саме через російськомовні переклади К. Чуковського та К. Бальмонта спочатку знайомився український читач з творчістю американського барда. Першим з перекладачів, хто зробив великий вклад в популяризацію творчості В. Вітмена в Україні, був Іван Кулик. У 1924 він видав "Антологію американської літератури".

Масове захоплення В. Вітменом спостерігається в літературному житті України 20-30-х років. Це був час демократичних змін та романтичної героїки. Руйнування старого ладу й утвердження нових форм життя, що відкривало небувалі, неясні перспективи свого розвитку, демократичний вибух, все, що звершилось навколо людини і в ній самій, сприймалось романтично. За словами М. Жулинського, "час був такий - пошуковий, рвійний. Всі, хто брав у руки перо, вважали своїм обов'язком не стільки когось підтримати, розвинути, скільки заперечити і на щій уже, здавалось, очищений від попередника території вибудувати щось нове і обов'язково навіки" [2, 304]. І авангардистські течії, які були найпродуктивнішими та найпопулярнішими літературними течіями того часу в Україні, відбивали цей дух.

В українській літературі того часу панувала сільська тематика. І специфічність українського футуризму полягала головним чином у намаганні протиставити традиційній "сільській" тематиці урбаністичне коло проблем.

Авангардне мистецтво в українській літературі 10-20-х років найяскравіше репрезентовано М. Семенком. Лідер

футуристів, автор мистецтва "переходової доби", великий поет-експериментатор свого часу, він з іменем Вітмена пов'язував своє народження як поета:

Коли Волт Вітмен вмер

1892,

народився Я [9, 58].

Щодо джерел своєї поетичної творчості український футурист писав:

В моїй душі -

Вітмен і Стріндберг [9, 92].

І почав М.Семенко свою творчість з протесту проти шаблону, модерністських туманностей, з експериментаторства спочатку в мові, в ритмі, далі в образному, метафоричному ладі поезії, в самому поетичному мисленні.

Алейтеся звуки тимпанів, тромбонів,

Алейтеся тіні поетів-божків,

З'явився поет вам надблисковок-громів,

Я кинув спів свій віків [9,28].

Вслід за В. Вітменом М. Семенко вважав, що поезія покликає розкрити прекрасне в житті, але це прекрасне полягає не в прикрасах, і воно не обмежене класичними зразками. Життя прекрасне таке, яке воно є, в своїй нерозбірливості, простоті та істині. Мова є безпосереднім відображенням життя, і повинна існувати рівноправність всіх життєвих явищ (а значить, і слів) "перед" поезією. Вітмен завжди підкреслював своє прагнення до об'єктивності. Від його погляду не ховався "самобивця, що розкинувся в спальні на окривавленій долівці" [10, 4], "і курець опіуму, що відкинув закам'янілу голову і лежить з відвислою щелепою" [10, 4]. Подібну епатацію смаку зустрічаємо і в Семенка. В своїх віршах він відводить місце садистові, "що притулив ... до жіночої спини свій стек" [9,3], маніякові, що "ворушив заломленими губами" [9,3].

Як зазначає Н. Костенко, "шукаючи квінтесенцію модерного життя, М. Семенко в душі футуризму тлумачить функціонування поетичного слова - неестетичного і незрозумілого ("слова безсловесні"), яке, так би мовити, саме нівелює, нищить себе: "Я хтів, щоб не розуміли люди, щоб з мене завжди сміялись"..." ("Річ!). З цією формалістичною настановою на послаблення думки в слові пов'язаний і принцип вільного віршування:

Мені обривають рими

Хочеться спостерігати рухи слів

Щоб за ними тяглась моя думка
Музика самособойне плелась" [5, 181].

Вітмен відкинув стилістичний канон свого часу і вживав в своїх поезіях слова, які не містив жоден англійський словник, - спеціальні жаргони, діалектні форми, архаїзми, слова, підслухані у вуличному натовпі. Вітмен перший в світовій літературі вимагав, щоб слово в неї йшло з полів і фабрик, вулиць і ринків. Як і Вітмен, Семенко вводить в свою поезію урбаністичну лексику, жаргони, розмовну мову. Цікаві Семенкові неологізми: "омагазинив" (купив у магазині), "хрещатикувати" (гуляти по Хрещатику), "оплакотив" (був зображений на плакаті).

Першим серед американських поетів Вітмен описав місто, заснував урбаністичну традицію в американській поезії. Наперекір смакам того часу, які вимагали, щоб поезія оспівувала лише пахучі квіти, красиві пейзажі і милих панянок, Волт Вітмен писав оди фабричним трубам, домнам, верстатам, поїздам. Так він декларував свою поетичну програму:

Свій похід натомість починай, Індустріє!

Виводь свої безстрашні армії, Техніко!

Свої вимпели, Праце, випускай на вітер!

Сурми в свої сурми голосно і дзвінко [10, 87]!

На провідне місце у творчості М. Семенка також виходить тема індустріального міста (цим містом став для нього Київ), тема сучасної міської техніки. Семенко - один з перших українських поетів-урбаністів. Місто, за влучним висловом Є.Адельгейма, - "центр Семенкової лірики" [3, 36]. Він всіляко намагався форсувати ствердження в українській поезії образної стихії міста. Для цього він використовував "телеграфний" стиль, синтаксичний максималізм, розмовно - побутову лексику та науково-технічну термінологію. М. Семенко відтворює звук і колір, динаміку міста, змальовує його в різні пори року. Навколишній світ і людину він бачить крізь призму міста. Образ міста зустрічаємо в більшості його поезій. Звернувшись до цієї теми, він значно розширив звичні обрії української поезії. Звичайно, на початку ХХ століття міські мотиви були поширені у віршах українських поетів, але для Семенка вперше місто стало центром усіх його образів і внутрішнього життя самого письменника. Можна стверджувати, що М. Семенко всією творчістю споруджує в українській поезії культ урбанізму.

Я хтів би знать - що є життя?

Життя не є цвітучий гай.

Життя є вулиця шумлива.

Автомобіль або трамвай

Тебе роздавить- будь щасливий [9,48].

В. Вітмен і Семенко - трансценденталісти у розумінні природи людини. Вони вважали людину центром Всесвіту, а все інше - похідним від неї. Людина - законне і улюблене дитя природи, яке усвідомлює свою невимірну перевагу і несе у світ природи духовне начало. Звідси і оптимізм, і велична місія людини у їх поезіях, звідси життєрадісне, оптимістичне світосприймання у їх поезіях. М. Семенка можна назвати сонцепоклонником. Наскрізний, стрижневий образ його ранніх творів - образ сонця. Програмна для українського футуризму книжка "Дерзання" відкривалась віршем "Сонцекров":

Без сонця жити я не хочу

Стерпів не можу я холодних ліхтарів

Я сонцекров люблю і в крові сонце

І знову сонце в кровофарбах малярів [9, 53].

Наскрізний образ збірки поезій Вітмена — стебла трави, як символ вічного життя.

Як і Вітмен, М. Семенко - співець міського еротизованого кохання. Ось як трактує один з таких любовних віршів М.Петровський: "Дівчина запросила ліричного героя до театру мініатюр (характерна київська деталь дореволюційних часів), "така гарна, що я просто не можу іти". Після невдалого побачення ліричний герой згадує:

Ми повертались. Ні слова.

Прощались біля ліфта.

В кінці поезії зовсім неромантично:

"Вдома я взявся за Свіфта" [6, 156].

В іншій поезії ліричний герой чекає на дівчину:

Проїшло 5 веселих трамваїв,

Вас нема.

Раптом пройшла "панна - на Вас не схожа цілком", і кавалер зауважує її вслід: "І довго-довго я стежив зором за блискучим каблучком, І мене мрії заколихали." [9, 138].

Волт Вітмен і М. Семенко акцентують увагу на культурі "я". Ніхто до Вітмена не привертав так багато уваги до своєї особи. Збірка "Листя трави" гордо відкривалась особовим займенником першої особи. У поемі "Пісня про себе" поет повідомляє своє ім'я і вік, описує свою зовнішність, розказує про свої захоплення та інтереси. Всюди на кожній сторінці він висуває на передній план себе як якусь величну силу, яка тільки може існувати у Всесвіті:

Я божественний усередині й зовні, я освячую все, що торкаю сам
і що торкає мене,

Запах цих пахов духмяніший від молитви,

Ця голова - вище церков, біблії та всіх на світі вір [10,42].

Семенко також неодноразово згадує себе у своїх творах: "Я, Михайль Семенко, Удосконалений електричний двигун І великий поет Сучасності" [9, 124].

Ліричне "я" обох поетів розширюється безмежно і зливається фізично і духовно з "ти" читача, тобто будь-якої людини. Поетичне "Я" В.Вітмена і Семенка - це не лише вони самі, це типізований образ, який увібрав в себе характерні риси їх співвітчизників. Поетичний двійник Вітмена - це збірний образ американця середини минулого століття. Він - пожежник, що вмирає від падаючої стіни, він - старий артилерист, що згадує минулі битви, він - загнаний раб, що стомився від бігу, він - шкіпер і мисливець, щасливий коханець і ридаюча вдова. Слово "ідентичність" (identity) - тотожність, однаковість - улюблене слово Вітмена. У всіх речах він бачить родинну близькість, так ніби вони зроблені з одного матеріалу. Багато його поем і побудовані саме на тому, що він постійно перетворюється в нових і нових людей, утверджуючи тим самим їх рівність. На думку Вітмена, потрібно не описувати людей, а ототожнюватись, зливатись з ними. Це його провідний естетичний принцип.

Семенкове "Я" - це його сучасник-співвітчизник. Повну злитність Я з Ми особливо відчуваємо в "Пісні про себе" Вітмена та футуропоемах М.Семенка "Товариш Сонце", "Весна", "Степ".

Це одна спільна риса, властива героям обох поетів, - це їх багатолікість, духовна несталість. У "Пісні про себе" Вітмен говорить, що його "Я" в дійсності два "Я".

У Семенка:

Я хочу день все слів нових,

Мій девіз - несталість і несподіваність [9, 56].

Другою після Семенка постаттю в модерністському середовищі, що викликала широкий резонанс громадськості і зробила багато для популяризації творів Вітмена, був Валер'ян Поліщук, лідер конструктивістів-динамістів. Перекоаний прихильник верлібру, він у численних статтях і монографіях пропагував верлібр. Цю форму вірша В.Поліщук вважав найдоцільнішою і пов'язував з іменем В. Вітмена. Він вважав, що "Вітмен найодвертіше і найщиріше прийняв той історичний

хід, який розгортався у зв'язку з омашиненням світу, і чи не перший дужим голосом сказав про ті особливості нового життя для людства, які несло й несе те омашинення світу... Великий зміст цього поета знайшов і велику форму сучасности- верлібр, оспівавши ним грандіозний рух цієї колиски індустріалізації землі — міста" [8,17].

У своїй книзі статей "Пульс епохи" він високо оцінив місце В.Вітмена в світовій літературі. У розділі "Форма і зміст поезії Вітмена" він називає американського митця пророком нового ритму і нового змісту, тлумачачи Волта Вітмена однобічно — лише як співця міста та індустрії. За словами В. Поліщука, "мало не вся програма поетичного напрямку Вітмена характеризується двома невеличкими уривками з його "Пісні про виставку"

Музо, я приношу тобі наше тут і наше сьогодні.

Пара, нафта і газ, велетенські залізні шляхи.

Трофеї теперішніх днів: ніжний кабель Атлантики, і Суецький канал, і Готардський тунель, і Бруклінський міст,
Всю землю тобі я несучу, як клубок обмотаний рейками,

Коловоротну нашу кулю несучу" [8,19].

Значний вплив В. Вітмена на поезію В. Поліщука особливо відчувається у віршах "Мій дух", "Провалля", "Бунт матері", "Філософ Івліан" та інших, де осмислюється проблема миттєвого та вічного, людини і космосу.

Коли В.Поліщука звинувачували у надмірному захопленні американським поетом, він заявляв:

Ні, я не Вітмен.

Новий я, ще не знаний,

Що бунтом полоснув між хвилями знамен.

Я духом розійшовсь і втілюсь між вами,

Щоб людський дух, ширяючи пророчими вітрами,

До сонця всіх доніс, коли настане день [7, 74].

У творчості В.Поліщука також домінують індустріальні мотиви, в його поезії проникає виробнича лексика. Він створює гімни залізу, міді, алюмінію, називаючи їх "Металевими віхами", говорить про машини, які полетять "за кордони атмосфери", про "атом-мотори". Автомобілі, літаки, електрифікація, кінематограф - все це варте оспівування в поезіях.

Як і В. Вітмен, В.Поліщук - позитивіст у розумінні виникнення, еволюції, тлумаченні життя, людини і безсмертя: "Бачу, листя опале торік, догниває: Тлін і смерть. Але думка нова іде, що, не вмерши, не встанеш наново... Зогниває зерно

- зеленіє обнова"[7, 98]. Він намагається осмислити сенс життя і прагне безсмертя:

Безсмертя хочу! Вічно споглядати,
Вживати всі красоти барв і тонів,
Живеє рухання істот,
І хвильний біг, і ропти бурунів
І блискавок обійми похливи... [7, 196].

Оспівуючи науково-технічний прогрес, В. Поліщук не забуває про людину, він вважає, що її вдосконалення буде результатом технічної революції. Але ставши на вищий щабель розвитку, людина не втратить зв'язку з своєю першоосновою - природою. Як і у В. Вітмена, в поезіях В. Поліщука звучить гімн гармонії людини і природи. Щебет птахів, вуличний гамір, гудок пароплава і стогін хворого, крик про пожежу і концертна симфонія - все це зливається в єдиний хор:

Оркестр кружляє в несамовитому вихорі,
він мчить мене колами Сатурна...
Я захлинувся медв'яним морфієм,
він схопив мене за горло і душить [7, 25].

Подібне зустрічаємо у Вітмена:

Оркестр кружляв мене на орбіті, більшій, ніж орбіта Урана,
Він добуває з мене такі поривання, що я й гадки про них не мав...
Медвяним наситившись морфієм, здавилося горло в бухтах смерті,—
Ось відпустило нарешті, щоб відчув я загадку із загадок,
Яку називають – Буття [10,46].

Природа - перше і головне, від чого вітменівський герой виводить свою сутність. У записних книжках автор "Листя трави" писав, що питання про природу, якщо його розглядати широко, включає в себе питання про естетичне, емоційне, про віру і про щастя. Дослідник творчості В. Вітмена Дейвід Дейчис так визначає зв'язок між природою та людиною в творчості поета: "Perception of Nature, and remembered perception of Nature, help at the same time to disperse identity.... among different natural scenes and objects, and to enrich personality by making those scenes and objects part of the self. So the individual both disperses and fulfills himself, both scatters his ego and concentrates it." [12, 38]. ("Сприйняття природи, усвідомлене сприйняття природи водночас допомагає розв'язати ідентичність поміж різноманітними пейзажами природи та предметами і збагатити особу, роблячи ці пейзажі та предмети частиною свого еґо. Отже, індивідум як і розвіює, так і самостверджує себе, як розкидає своє еґо, так і збирає його докупи.")

Впливу Вітмена зазнав і поет-футурист Олекса Слісаренко. Про це свідчить його збірка "Поєми"(1923). На думку В. Агеєвої, "поєзії О.Слісаренка - це гімни грядущій цивілізації. Кардинальні зміни в житті суспільства він пов'язує з науково-технічним прогресом:

Приїде машина
З новою красою,
З новими кодексами правди.
Машина
З невисипуючою енергією
Викує щастя..."[1, 20].

У кінці 1923 року в газеті "Більшовик" і двотижневикові "Барикади театру" (орган мистецького об'єднання "Березиль", очолюваний Лесем Курбасем) з'явилася рецензія М. Бажана на збірку "Поєми" Олекси Слісаренка, на той час члена "Аспанфуту". Рецензента привабила "напруженість сили і розуму", "космічний романтизм", що веде свій початок від В. Вітмена, цього найбільш чоловічого чоловіка обох півкуль". Вітмен для М. Бажана — мірило художньої ваги збірки. "Не до тих поетів, - пише він, - що "цвітуть, мов фіалка", - жовтавих, медвяних і... гливких, треба рівняти Вітмена, а до того, у кого душа вагітна..."[2, 15].

Розмаїття стильових тенденцій у 20-ті роки стало неможливим в умовах бюрократичної централізації наступних десятиліть, яка намагалась уніфікувати багатогранну естетичну свідомість. Наприкінці 20-х років в країні посилюється терор. Внаслідок цього слабнуть контакти із зарубіжжям. З упровадженням методу соціалістичного реалізму фактично перекривається шлях для будь-якого використання творчих досягнень світової літератури, відбувається уніфікація літератури під дахом єдиного методу. Авангардистські течії були заборонені на початку 30-х років. Українські поети-модерністи М. Семенко, В. Поліщук, О. Слісаренко були знищені. Верлібр вважався буржуазною формою віршування, а провідними темами поезій стають вихваляння партії та соціалістичного способу життя.

У літературній критиці від того часу і донедавна існувало приблизно таке ставлення до авангарду: "Авангардистські твори не витримують критеріїв не лише великого мистецтва, але й мистецтва загалом... Не варто застосовувати методи мистецтвознавчого аналізу для того, що перестало по природі своїй бути мистецтвом." Вплив творчості В. Вітмена на українських поетів-авангардистів не визнавався. Даючи критичну оцінку

літературному життю 20-30-х років на Україні, Є. Адельгейм зокрема зазначав, що " поезія Волта Вітмена й поезія футуризму не мала нічого спільного, насамперед тому, що футуризм як художнє явище був антидемократичним і антинауковим, а Вітмен - співець демократії" [1,14]. Зараз з новим поглядом на українську літературу і реабілітацією її лівих течій, факт впливу великого американського новатора на поетів-модерністів першої чверті ХХ століття неодноразово констатується в критичних працях.

В епоху постмодернізму Вітмен видається нам сучасником, а його вірші - актуальні як ніколи. З кожним роком українська вітменіана поповнюється новими творами. Багато українських поетів і перекладачів могли б звернутися до знаменитого американця, як зробив це І. Драч:

Здрастуй, Вітмене зеленобровий,
Космосе, сину Манхеттена,
Це ти - мучитель моєї долі,
Мій старший брате, друже мій (Сад).

Література:

1. Агєєва В. Олекса Слісаренко: До сторіччя від дня народження. - К.:Знання, 1990. – 48 с.
2. Адельгейм Є. Микола Бажан. - М. : Художественная литература, 1970. - 120 с.
3. Адельгейм Є. Семенко. // Семенко М. Поезії. - К. : Радянський письменник, 1983. – С.15-42.
4. Жулинський М. Із забуття в безсмертя. - К. : Дніпро,1990. – 450 с.
5. Костенко Н. "Я тьми в душі не маю..." Погляд на "Поезії" М. Семенка // Вітчизна. – 1986. - № 6. – С. 180-185.
6. Петровський М. "Хочу додому я, хочу в Київ" // Вітчизна. - 1990. - №3. – С.153-160.
7. Поліщук В. Вибрані поезії. - К., 1968. – 269 с.
8. Поліщук В. Пульс епохи. – Х.: Держ. вид. України,1927. – 223 с.
9. Семенко М. Поезії. - К. : Радянський письменник, 1985. – 311с.
10. Уїтмен У. Поезії. - К.: Художня література, 1984. - 126 с.
11. Чуковський К. Поэзия грядущей демократии. - Пгтр.: Парус, 1916. - 34 с.
12. Walt Whitman. Man. Poet. Philosopher. Three lectures presented and the auspices of the Gertrude Clark Whitehall. Poetry and Literature Fund. Washington, the Library of Congress, 1955. – p.1- 54.